

KÕIGE VANEM EESTI

TÄNAPÄEVAL PEAMISELT VÕRU KEELENA TUNTUD LÕUNAEESTI KEEL ERALDUS LÄÄNEMERESOOE ALGKEELEST PALJU VAREM KUI PRAEGUNE AMETLIK EESTI KIRJA- JA RIIGIKEEL. VÄHE PLIIDUS, ET HOOPIS VÕRU KEELEST OLEKS VÕINUD SAADA KÕIGI EESTLASTE ÜHINE KEEL.

„Kas me räägime sina või teie?“ küsib Võru Instituudi direktor Rainer Kuuba jutuaajamise alustuseks.

„Hea meelega võime sina öelda.“

„Mulle meeldib see rohkem,“ nõustub Kuuba. „Võru keeles näitab teietamine pigem lugupidamatut suhtumist. Teietamine tähendab demonstratiivset distantsi hoidmist, et „ma parema meelega teiega tegemist ei teeks“. Lugupidamist näitab „sina“ – sa oled oma-

inimene! Aga eesti keeles on vastupidi, hoopis „teie“ on lugupidav ja „sina“ võib olla isegi vulgaarne.“

Keel mõjutab tugevasti inimese mõtlemist, keel on mõtlemise operatsioonisüsteem. Nii nagu arvutimaailmas on eri operatsioonisüsteemidel oma eripärad, nii mõjutab ka keel lõppkokkuvõttes inimeste vaimu ja selle kaudu ühiskonna olemust. Võru keelega seondub soojus, lähedus, väga piltlik väljendusviis ja eriline iseteadlik vaade maailmale.

„Küla vahel kehtib selline reegel, et kui kaugemalt on inimene külla tulnud,

EESTI KEEL
*Üks mees ei tahtnud
täna tööd teha, istus toas
ega tulnud metsa
taha põllule.*

siis võõra inimesega räägitakse eesti keeles. Kui inimene on juba omaks saanud, siis hakatakse võru keeles rääkima,“ muigab Kuuba.

„Paljud siia kanti kolinud inimesed on öelnud, et nad said kohe aru, millal kogukond nad omaks võttis. See juhtus siis, kui nendega hakati võru keeles rääkima.“

Võru keel on tänini täiesti elus keel, seda kuuleb Vana-Võromaal ehk praegustes Võru, Põlva ja Valga maakonnas poes, turul, autoteeninduses ja mujalgi, kui kuulata kohalikke inimesi omavahel vestlemas. Tänapäeva võrokestel (võru keele rääkijatel) on seega kaks operatsioonisüsteemi: eesti keel ja võru keel. Nad vahetavad seda vajadust mööda ning on selle võrra rikkamad kui ükskeelsed kodanikud.

Keelte keetmine

Uurali keelkonda kuuluv läänemeresooe algkeel tekkis siis, kui Oka jõgikonnast tulnud uurali hõim levis Läänemereni ja siin varem elanud inimesed läksid üle uustulnukate keelele. Läänemeresooe keele kujunemise arvatav aeg oli pronksiaeg (1800–600 eKr). Pronksi töötlemist ja pronksiga kauplemist peetakse üheks selle keele levimist soodustanud teguriks.

Umbes 2000 aastat tagasi eksisteeris niisiis veel ühine läänemeresooe algkeel. Just siis hakkas sellest keelest eralduma aga üks uus keel: lõunaeesti keel, mis praegu on jagunenud Võru, Seto, Tartu ja Mulgi murdeks. Lõunaeesti keel eristub oma varase lahknemise tõttu kõigist teistest läänemeresooe

**Võrukeelne Uma Leht
toob uudiseid
võrulaste eluolust.**

AVO MEES / VALGAMAALANE / SCANPIX

KEEL –

VÕRULI KEEL

SOOME

keeltest. Seejärel, umbes 500 aastat hiljem, „pungus“ keelepuust liivi keel, mis on lõunaeeesti keelega üsna sarnane. Tuhatkond aastat tagasi sirutusid keelepuu tüvest lõpuks välja põhjaeeesti, soome, karjala, vadja, vepsa ja ülejäänud tänased läänemeresoome keeled.

Seega on lõunaeeesti ja põhjaeeesti keel tekkinud eri aegadel ning tegu on tõepoolest eri keeltega, mitte ühe ja sama keele variatsioonidega. Lõunaeeesti keel on kõige vanem.

„Lõunaeeestlased tulid Eesti alale Kagu-Eesti kaudu ning jäid Võrtsjärve ja Peipsi vahel Emajõe ja suurte soode taha justkui lõksu, enam põhja poole nad ei läinud. Teised hõimud liikusid ida poolt Peipsit ja pöörasid sealt nii Soome, Karjalasse kui ka Põhja-Eestisse. Tuhatkond aastat tagasi kõneldi lõunaeeesti keeles ka praeguse Läti ida- ja isegi praeguse Valgevene põhjaosas. Värsked geeniuuringud näitavad, et lõunaeeestlased sarnanevad geneetiliselt rohkem lätlaste kui põhjaeestlastega,“ selgitab Kuuba.

Paratamatult on lõunaeeestlaste ja põhjaeestlaste vahelised kontaktid keeli aja jooksul mõnevõrra ühtlustanud. Seniajani on aga säilinud palju olulisi erinevusi põhjaeeesti keelest kujunenud eesti standardkeele ja Lõuna-Eestis kasutatavate keelte vahel.

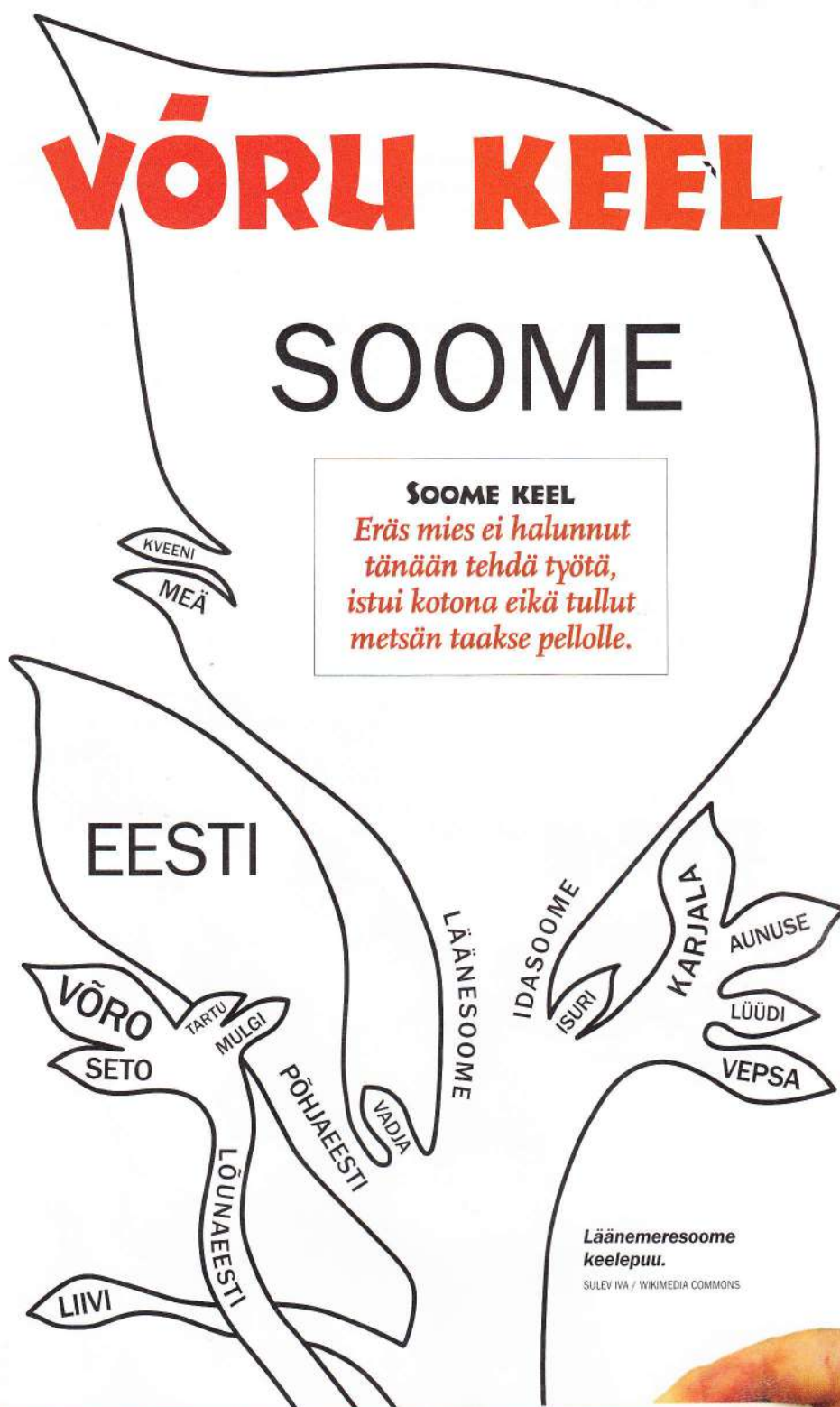
Lõuna-Eesti riigikeel

„Mi parhillañõ aig om kah ülearmo pall'õ poliitikat täiis,“ üteli vabariigi president. „Tan ei olõ midägi imehtä, valimisõ omma tulõman. A nii kõvva ütstõõsõ vasta olõmist ma varatsõmbast aost ei mäletä.“

Eelmine lõik on võetud tegelikult võrukeelse ajalehe Uma Leht juhtkirjast, mis kutsus inimesi üles poliitilise kemplemise ja vastandumisega piiri pidama. Vabalt võinuks just sellised lõunaeeesti-keelsed laused kõlada ka presidendi uusaastatervituses, kui ajalugu läinuks õige natukene teistmoodi.

SOOME KEEL

*Eräs mies ei halunnut
tänään tehdä työtä,
istui kotona eikä tullut
metsän taakse pellolle.*

Läänemeresoome
keelepuu.

SULEV IVA / WIKIMEDIA COMMONS

PURÕJA PINI

OVE MAIDLA / POSTIMEES / SCANPIX

Saksamaal ülikoolihariduse saanud Urvaste pastor Johann Gutsclaff asus 17. sajandi keskpaigas piiblit tartu keelde tõlkima (kuni Võru linna ning Võru kreisi ehk maakonna asutamiseni 18. sajandi lõpus kutsuti lõunaeesti keelt just tartu keeleks). Ta jõudis vanast testamendist tõlkida lõunaeesti keelde umbkaudu kolmandiku, kuid põgenes 1656. aastal Vene-Rootsi sõja eest Tallinnasse ja suri seal järgmise aasta kevadel katku.

Tartukeelne uus ehk wastne testament ilmus 1686. aastal, selle peamine tõlkija oli Kambja pastor Andreas Virgi-

nus, teksti ühtlustas ning korrektuuri luges tema poeg Adrian Virginius. Virginiuste tõlge pani aluse lõunaeesti kirikukeelele järgmisteks sajanditeks. Tallinnakeelse uue testamendi ilmumiseni jäi veel 30 aastat.

Tervikuna ilmus piibel eesti keeles alles 1739. aastal ning see sai teoks põhjaeesti keeles. Kui aga Gutsclaff saanuks võimaluse oma töö lõpetada ning piibel oleks peaaegu sada aastat varem ilmunud lõunaeesti keeles?

„Võib-olla oleks Eesti praegune ametlik kirja- ja riigikeel siis hoopis lõunaeesti keel ning Harjumaal ilmuks väike tallinnakeelne Oma Leht, samuti oleks rahvusringhäälingus nädalas viis minutit tallinnakeelseid saateid,“ muigab Kuuba.

Teine kriitiline moment saabus aastal 1806, kui Põlva, Kanepi ja Võru ärksad

mehed hakkasid välja andma ajalehte nimega Tarto maa rahwa Näddali-Leht. Leht oli mõistagi lõunaeestikeelne. Jannseni Perno Postimeheni, mille ilmumahakkamine oli oluline eeldus eestlaste rahvuslikule (ja põhjaeestikeelsele) ärkamisele, jäi veel pool sajandit. Milliseks võinuks kujuneda Eesti, kui äratus tulnuks hoopis tartukeelsest Näddali-Lehest? Paraku keelas Prantsuse revolutsioonist ja Napoleoni sõdadest hirmutatud Vene võim selle lehe ilmumise kiiresti ära.

„Leht oli liiga populaarne. Oleks see olnud natukene halvem ja igavam, võinuks see ehk edasi ilmuda ja ajalugu läinuks teisiti,“ ütleb Kuuba.

Põhjaeestikeelse piibli ja muu trüki sõna toel sai aga edumaa põhjaeesti keel, seda hakati rääkima isegi Tartu linnas. See otsustaski keeleküsümuse.

Põlu alt välja

„Rahvusliku ärkamise ajal rõhutati, et me oleme üks rahvas, järelikult peab meil olema üks keel. Trehvas niimoodi, et selleks üheks keeleks hakati pidama põhjaeesti keelt,“ tõdeb Kuuba. Samasugune suhtumine domineeris ka siis, kui loodi Eesti Vabariik – nüüd oli peale ühe rahva argumenti kaalukaussil ka ühtse riikluse argument.

„Hakati täiesti teadlikult halvustama kõiki keeli, mis ei olnud eesti standardkeeled. Neid nimetati poolikuteks, murdunud keelteks ehk murreteks, nende rääkimist tõlgendati harimatuse tunnuseks,“ räägib Kuuba.

Nõukogude ajal kartsid eestlased venestamist. Murretele vaadati ikka veel halva pilguga: eesti keelt ei tohi solkida, keel peab püsima ühesugusena, muidu saab vene keel meist võitu.

„Filmides, raamatutes ja teatrietendustes rääkisid positiivsed tegelased puhast standardiseeritud põhjaeesti keelt, samas aga lollikesed ja joodikud kõnelesid mingit katkist keelt ehk murret,“ meenutab Kuuba. „Niimoodi kujundati hoiakuid.“

Ometigi rääkisid võrulased oma keeles ikka edasi, ehkki võrukeelse kirjatöö ja tekstide lugemise harjumus hakkas kaduma.

1980. aastate lõpus algas uue rahvusliku ärkamise laineharjal aktiivne võru ja seto liikumine, mille üks tulemusi on 1995. aastal asutatud Võru Instituut.

LÄÄNEMERESOOE ALGKEEL

(ÜLE 2000 A TAGASI)

**Üktsi mees esi tahdak
täna päivänä töötä tektäk,
istui tarõsna ja esi tulõk
metsän tagak nurmõllõn.**

Umbes niimoodi võisid välja näha muinasaegsed võrulased. Fotol suundub Kristin Otti Rõuge muinasmajja, milles arheoloogid 2012. aastal muistset majapidamist katsetasid.

MARGUS ANSU / POSTIMEES / SCANPIX

See asutus annab välja võrukeelset kirjandust, korraldab selle keele uurimist ja lastele õpetamist. Praegugi leidub Võrumaal peresid, kust lapsed saavad kodust kaasa ehtsa võru keele nagu muistegi. Riigikeelsetes kodudes kasvanud tutvuvad võru keelega lasteaias ja koolis – mitmes õppeasutuses on võrukeelsed tunnid.

„Mõni lapsevanem on avaldanud kartust, et kui lapsele õpetatakse võru keelt, siis äkki ei saa ta eesti keelt selgeks. Meie kogemus seda ei kinnita. Multifilmid, suhtlusringkond on niikui nii eestikeelne, kuid mida varem harjutada last tõsisasjaga, et maailmas on eri keeli, seda lihtsam on lapsel keeli õppida ja n-ö koodi vahetada,“ kinnitab Kuuba. „Ka eesti keele reeglid jäävad paremini meelde, kui laps teab, et võru keeles öeldakse sama asja teistmoodi.“

Peamine põhjus, miks noored Võru lapsevanemad vahel hoiduvad oma lastega võru keeles rääkimisest, on hirm kõneleda võru keelt valesti. Sellest hirmust tuleb aga üle saada. Kuuba rõhutab, et võru keel on niivõrd rikas ja seda saab mitmel moel õigesti rääkida ning vigu ei tasu karta. Peasi, et keelt kasutatakse.

Hea nipp keele harjutamiseks on näiteks võtta ette mõni võrukeelne tekst ja seda endale kõva häälega ette lugeda. Sel moel saab peagi inimesest, kes seni ainult rääkis, inimene, *kiä mõist ka kõnõlda*.

Artikkel on valminud koostöös Võru Instituudiga.

VÕRU KEELE ERIJOONI

★ Võru keeles leidub häälikuid, mida eesti keeles ei ole. Nt kõrisulghäälikut, mis võru keeles on mitmuse tunnus, tähistab käsku jm, kuuleb eesti keeles ainult lühieituses „mkm“. Kõrisulghääliku tähistamiseks kirjas võidakse kasutada q-tähte või ülakoma, kuid sageli on see häälik kirjapildis täiesti märkimata. Võru keele oskajad saavad enamasti teksti põhjal aru küll, millal seda hääldada.

★ Kui eesti keeles väljendatakse mineviku eitust nii, et „ei“ jääb samaks ja muutub verb (nt ei teadnud, ei osanud), siis võru keeles jääb verb samaks ja muutub hoopis eitus (**es tiä, es mõista**).

★ Võru keeles on sageli nii, et koos välte muutusega muutuvad ka sõnas olevad vokaalid (nt **kiil-keele-kiilt, tuul-tooli-tuuli, süük-söögi-süüki, miis-mehe-miist** jne).

★ Võru keeles on sarnaselt soome keelega säilinud vokaalharmoonia (nt **rebäne** või **höböhönö**), mida eesti keeles ei ole (rebane, hõbedane), mistõttu võru ja soome keel on sarnase kõlaga.

★ Kui põhjajaeestlane ütleb kõht, kõhu, siis lõunaeestlane **kött, kõtu**. Kõik teised läänemeresoomlased käänavad nr 1 üks, ühe, kuid lõunaeestlased **üts, üte**. Lõunaeestlased ja liivlased ütlevad **hainan saisma**, teised läänemeresoomlased seisavad heinas.

★ Peale võru keeles olevate sõnade, mida eesti keeles üldse ei ole, leidub ka selliseid sõnu, mis eesti keeles tähendavad üht ja võru keeles teist. Näiteks võrukeelne **särk** tähendab eesti keeles hoopis kuube, võrukeelne **karistama** tähendab hoiatamist, võrukeelne **nilbõ** tähendab eesti keeles libedat jne. Võru-eesti-võru sõnaraamat on olemas ka elektrooniliselt: synaq.org.

Allikas: Võru Instituut

VÕRU KEEL

*Üts miis taha-as
täämbä tüüd tetä,
istõ tarõn ja es tulõ
mõtsa taadõ nurmõ.*

Võru Instituudi
direktor Rainer
Kuuba soovib
kõigil õppida oma
esivanemate keelt

LIIS TREIMANN / SCANPIX

Ansambel Neiokõsõ esindas 2004. aastal Eestit Eurovisioonil võrukeelse lauluga „Tii“ ja pälvis 12. koha.

SCANPIX

